

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 94:1](470+571)«1922/2006»(092)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.2.7>**Дем'яненко Борис Леонідович**

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології,
декан факультету історичної і соціально-психологічної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
вул. В. Сухомлинського, 30, Переяслав, Київська область, Україна
orcid.org/0000-0002-6000-1713

Дем'яненко Андрій Борисович

кандидат історичних наук
orcid.org/0000-0001-7307-2951

Дем'яненко Віра Миколаївна

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
вул. В. Сухомлинського, 30, Переяслав, Київська область, Україна
orcid.org/0000-0001-6283-480X

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА ЗІНОВ'ЄВА (1922–2006)

Актуальність проблеми. У статті на основі дослідження різножанрових творів і інтерв'ю вченого, письменника-сатирика, поета, художника-графіка О. Зінов'єва в контексті історичної реконструкції його інтелектуального простору проаналізовано його рефлексії щодо феномену західної цивілізації, еволюції соціальної системи, державного ладу сучасного Заходу, характеру і суспільних цінностей «західноїдів» (дефініція О. Зінов'єва). Результати цих досліджень авторитетного мислителя другої половини ХХ – першого десятиліття ХХІ ст. є надзвичайно актуальними для аналізу сучасного стану і перспектив поступу не лише України, демократії як суспільного устрою, а й людської спільноти загалом.

Мета дослідження полягає у виявленні нерозривного, взаємозумовленого зв'язку життєвого шляху, наукової й літературної діяльності, художньої творчості видатного вченого-логіка, соціального філософа та психолога, політолога, письменника-сатирика, поета, художника-графіка, громадянина Олександра Зінов'єва.

Методи дослідження визначені колом поставлених завдань, стаття базується на загальнонаукових універсальних засадах об'єктивності, історизму, системності, міждисциплінарності, наукового плюралізму, аксіологічного, біхевіоралістського та антропологічного підходів.

Результати дослідження виявили, що формування, розвиток і розширення інтелектуального простору О. Зінов'єва можна представити трьома радикально відмінними періодами – радянським (1922–1978), європейським (1978–1998) і пострадянським (новітнім російським, 1999–2006). Досліджено й виділено чотири періоди розвитку наукової діяльності й літературної творчості мислителя: логіко-філософський (власне науковий, 1959–1976); критично-соціологічний (1976–1985); антиперебудовний і антизахідністський (1985–1999) та прогностичний і логічний (1999–2006). Виокремлено неповторний категоріально-понятійний апарат, який розробив і яким активно послуговувався вчений для вивчення сучасних соціумів. Акцентовано увагу на фундаментальних відкриттях, філософських розробках, які мислитель

залишив нащадкам (оригінальній концепції методу сходження від абстрактного до конкретного К. Маркса; комплексній чи багатозначній логіці; «логічній соціології»; теорії «пострадянського суспільства» (теорії «рогатого зайця»)); новій естетиці, що відбиває сутність «СВПТального світу»; новому літературному жанрі («соціологічному романі/повісті»); проблемі «розуміння» («понимання») як одній із ключових філософських і соціальних проблем людства). З'ясовано, що одним із найважливіших відкриттів О. Зінов'єва став антропологічний тип, який філософ виробив у результаті багаторічного «експерименту над собою». Окреслено перспективні напрями подальшого наукового осмислення аносованих у статті проблем.

Ключові слова: інтелектуальний простір, теоретична спадщина, логічна соціологія, соціальні явища, суспільство, етика, людина.

Вступ. Українська держава в сучасних умовах активно відпрацьовує європейський орієнтир політичного, соціально-економічного й міжетнічного розвитку суспільства. При цьому Україні, яка від початку 90-х років ХХ ст. формою політичного устрою держави і соціальної організації суспільства вибрала демократію, украй важливо забезпечити ґрунтовний, незаангажований і адекватний національним та світовим викликам аналіз умов життєздатності й ефективності у світі ліберальної демократії. У широкому спектрі наукових студій феномену демократії як альтернативи поширеним у світі авторитарним політичним традиціям, неабиякий інтерес становлять питання, пов'язані з рефлексіями дослідників над перспективами ліберальної демократії не лише в країнах західної цивілізації, де певний час вона демонструє життєздатність і ефективність, але й у тих країнах, які прагнуть увійти до євроспільноти.

Феномен Олександра Олександровича Зінов'єва (1922–2006), доктора філософських наук, дійсного члена низки міжнародних і російських академій, почесного професора західних і російських університетів, видатного вченого-логіка, соціального філософа, психолога, політолога, письменника-сатирика, поета, художника-графіка – одне з яскравих, недостатньо досліджених і до кінця не розгаданих інтелектуальних явищ ХХ – першого десятиліття ХХІ ст. Пізнання «зсереди» феномену західної цивілізації впродовж 21 року проживання в ФРН (емігрував із СРСР у 1978 р.) дало змогу О. Зінов'єву глибоко, на основі емпіричних досліджень дослідити еволюцію соціальної системи, державний лад сучасного Заходу, характер і суспільні цінності «західноїдів». Результати цих досліджень авторитетного мислителя другої половини ХХ – першого десятиліття ХХІ ст. є надзвичайно актуальними для України й українців. Його теоретичні виклади заслуговують ґрунтовного вивчення, адже ім'я О. Зінов'єва нині не просто актуальне, його напрацювання ввійшли ще за життя мислителя до історії світової науки, культури, духовних пошуків і досягнень другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Свідченням світового визнання інтелектуальних досягнень О. Зінов'єва, зокрема викладених на сторінках книги «Комунізм як реальність» [17], стало присудження йому в 1982 р. премії Алексіса де Токвіля за досягнення в гуманізмі та відданості громадянським свободам. Він став третім лауреатом цієї нагороди після французького філософа й політолога Р. Арона (1979) й американського вченого Д. Рісмана (1980). Наукові праці філософа й результати його творчої активності (аудіо-, відео-, фотоматеріали, рукописи, статті, листи, малюнки, карикатури, книги, журнали тощо) розглядаються німцями як частина національного надбання Німеччини, її життя, культури, науки. У 1997 р. Бременський державний архів сформував архівний фонд О. Зінов'єва [5].

Мета та завдання. Метою статті є окреслення інтелектуального простору Олександра Зінов'єва на основі аналізу нерозривного взаємозумовленого зв'язку його життєвого шляху, наукової та літературної діяльності, художньої творчості. Для реалізації поставленої мети авторами визначено завдання: 1) здійснити історичну реконструкцію інтелектуального простору О. Зінов'єва, у якому в синтезованому вигляді проявився образ вченого-логіка, соціального філософа й психолога, політолога, письменника-сатирика, поета, художника-графіка, громадянина; 2) окреслити перспективні напрями подальшого наукового осмислення досліджуваної проблеми.

Ідеї, які О. Зінов'єв розробляв понад сорок років, недостатньо обговорювалися у вітчизняній філософській і соціологічній літературі. У Російській Федерації активно діє Зінов'євський клуб МІА «Росія сьогодні» (заснований Біографічним інститутом Олександра Зінов'єва), який

його учасники позиціонують як експертну дослідницьку платформу. Вони ставлять своїм завданням, використовуючи інтелектуальну спадщину О. Зінов'єва, сформувані «справедливий образ Росії у світі» та закликають «очистити від наносної політизації такі поняття, як «пропаганда» й «ідеологія», без чого неможливо захистити традиційні цінності» [32]. Філіали цієї фактично пропагандистської структури відкриваються в різних регіонах Російської Федерації, регулярно проводяться засідання та інші заходи не лише на території Російської Федерації, а й в окупованих нею українських Криму та Донбасі. Так, у травні 2021 р. виїзне засідання Клубу «Росія – сильний миротворець» відбулося в окупованому Російською Федерацією Севастополі [2]. Глибокий науковий аналіз наукової й творчої спадщини О. Зінов'єва в Україні може стати важливим засобом протидії інформаційній війні Російської Федерації проти України та доктрині ліберальної демократії.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є його побудова на загальнонаукових універсальних засадах об'єктивності, історизму, системності, міждисциплінарності, наукового плюралізму, структурно-функціонального аналізу, аксіологічного, біхевіоралістського та антропологічного підходів.

Результати. Проаналізовані опубліковані праці О. Зінов'єва загалом можна систематизувати за напрямками його діяльності: 1) наукові праці (монографії, дисертації, наукові есе, статті в різноманітних збірниках і періодичних суспільно-політичних виданнях), присвячені питанням логіки (питання багатозначної логіки стали предметом дослідження наукової школи О. Зінов'єва, досягнення якої набули союзного і міжнародного визнання) й методології науки, філософії, соціології, політології, психології, аналізу соціально-політичних систем, що склалися у СРСР (суспільство «реального комунізму»), країнах Заходу («західністське надсуспільство» (дефініція О. Зінов'єва)) й пострадянської Російської Федерації); 2) літературні твори (соціологічні романи, повісті, оповідання, есе, поеми та вірші); 3) публікації О. Зінов'єва, які віддзеркалили його просвітницьку й громадську діяльність (інтерв'ю на телебаченні й радіо, публічні лекції та зустрічі з читачами). Окрім цього, О. Зінов'єв малював картини, сатиричні портрети, карикатури, шаржі.

О. Зінов'єв розробив неповторний категоріально-понятійний апарат, яким активно послуговувався для вивчення сучасних соціумів і зміст якого розкривається у його інтелектуальній спадщині: «західнізм» (соціальний лад, що склався в країнах західного світу: США, Німеччині, Великобританії, Канаді, Австралії тощо); «західністське надсуспільство» (суспільство зі складним переплетінням ділових і комунальних відносин з явною тенденцією до посилення останніх); «людинник» (результат перетворення суспільства «західноїдів» у єдиний глобальний «людинник» із констатацією трансформації соціального аспекту життя людей); «СВІП-Тальний світ» (новий тип соціальної реальності, світ «символічного», такого, що «вводить в оману», «імітаційного», «показного», «театралізованого», в якому переважає аспект символічності, обману, імітаційності, уявної важливості, показухи і театральності в людських діях); «радянське надсуспільство» й «комунальне суспільство» (дефініції, якими О. Зінов'єв ідентифікував колишній СРСР); «реальний комунізм» (саме радянське суспільство); «пострадянське суспільство» (теорія «рогатого зайця» – соціальна організація, яка виникла в результаті розпаду СРСР і являла гібрид радянського (комунізму), «західнізму», національно-російського (дореволюційного) фундаменталізму); «гомо советікус» (особливий вид соціальних суб'єктів, який увібрав у себе радянський стиль життя, систему його повсякденних цінностей); «горбачовізм» (сукупність характерних рис горбачовського керівництва (влади) радянською країною); «катастройка» (цим терміном заявив про власне різко негативне ставлення до перебудови у СРСР); «передсуспільство – суспільство (сукупність більш-менш великої кількості людей, об'єднаних у певне відносно замкнуте ціле, яке достатньо довго зберігається в цій цілісності й замкнутості, відтворюється в найістотніших рисах діяльності власних членів) – надсуспільство» (стадія еволюційного розвитку, в яку вступив світ у другій половині ХХ ст., коли розвиток історії переходить із фази природно-історичної до планово-керованої); «ділова сфера» (сфера, в якій люди займаються певною справою, завдяки якій вони можуть існувати і задовольняти власні

потреби, виконувати у «людиннику» певні функції); «комунальна сфера» (сфера, в якій люди здійснюють певні вчинки і вступають у якісь відносини, змушені жити спільно з покоління в покоління та якимось зважати один на одного); «соціальність», «соціальна організація» (внутрішня побудова складних об'єктів), «соціальний суб'єкт», «закони соціальності», «соціальна еволюція»; «фактор розуміння» (дефініцію вжито замість звичних термінів «філософія», «світогляд», «ідеологія» тощо, оскільки вони, на переконання О. Зінов'єва, нечіткі, викликають небажані асоціації); «соціологічний роман/повість» (літературний жанр, в якому науково-соціологічні результати О. Зінов'євим викладені у художній формі).

Життєвий шлях, наукову діяльність, літературну й художню творчість, які нерозривно пов'язані у долі й інтелектуальній спадщині О. Зінов'єва, можна умовно розділити на три часові, світоглядно радикально відмінні періоди: радянський (1922–1978 рр.), європейський (1978–1999 рр.) і пострадянський (російський) (1999–2006 рр.) [4; 5; 8]. Своєю чергою, у науковій діяльності та літературній творчості О. Зінов'єва можна виділити кілька тематично-змістових періодів: 1) логіко-філософський, або власне науковий (1959–1976) – основною сферою занять ученого були логіка й методологія науки; 2) критично-соціологічний (1976–1985) – дослідження, опис і критика недоліків суспільства «реального комунізму» (дефініція О. Зінов'єва), радянського соціального й людського досвіду в різних жанрах (соціологічних есе, публіцистиці, соціальній сатири); 3) «антиперебудовний» і «антизахідністський» (1985–1999) – критика «горбачовізму», заходів і логіки «перебудови» («катастрофи»), розпаду радянської системи, з одного боку – захист епохи радянського соціалізму, радянської цивілізації («реального комунізму»), а з іншого – викриття антилюдської сутності «західного людинника» – сучасного західного «надсуспільства» [детальніше див. 6; 9]; 4) «прогностичний» і «логічний» (1999–2006) – аналіз історичних реалій, що постали у результаті виникнення однополюсного світу, прогноз можливих версій еволюції людства та долі Російської Федерації [8, с. 177–178].

Етап з кінця 1950-х – до середини 1970-х років у життєдіяльності О. Зінов'єва характеризувався глибокими теоретичними дослідженнями і розробленням оригінальної логіко-математичної концепції побудови наукового знання, створенням на філософському факультеті Московського державного університету імені М.В. Ломоносова, а пізніше в Інституті філософії АН СРСР наукової школи багатозначної логіки. Наукові публікації О. Зінов'єва і його школи: «Логика высказываний и теория вывода» (1962) [20], «Двузначная и многозначная логика» (1962) [14], «О применении модальной логики в методологии науки» (1964) [26], «Об основных понятиях и принципах логики науки» (1965) [27], «Логическое следование» (1968) [24], «Очерк многозначной логики» (1968) [28], «Комплексная логика» (1970) [18-19], «Логика науки» (1971) [21], «Логические правила языка» (1975, у співавторстві з Х. Весселем німецькою мовою) набули загальносоюзного й міжнародного визнання. Із шести його монографій із логіки, видрукованих у Москві впродовж 1960–1972 рр., п'ять були перекладені англійською чи німецькою мовами («Комплексна логіка» – одразу обома) і видані в країнах Західної Європи (явище для радянської філософської науки у ті роки виняткове). О. Зінов'єв на кілька десятиліть випередив західну логіку, яка лише в кінці ХХ ст. стала займатися згаданими проблемами. Проте він не міг особисто презентувати оригінальність запропонованого наукового підходу, конструктивність досягнень наукової школи на міжнародних філософсько-логічних форумах, оскільки був «невийзним» із СРСР [30, с. 13].

Російський філософ Ю. Солодухін зазначив, що О. Зінов'єва як логіка, філософа, соціолога не можна віднести до жодної з відомих течій чи наукових шкіл. О. Зінов'єв не належав до таких провідних напрямів філософії ХХ ст., як феноменологія, екзистенціалізм, герменевтика. У його працях неможливо виявити навіть слідів впливу як визнаних «класиків» цих шкіл (Е. Гуссерля, М. Хайдеггера, Г. Гадамера), так і школи філософії життя (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, В. Дільтей). Погляди О. Зінов'єва у сфері теорії пізнання, його підходи у логіці й методології науки істотно відрізнялися як від притаманних логічному позитивізму (М. Шлік, Р. Карнап, Г. Рейхенбах та ін.), так і від тих, що розроблялися представниками епістемологічного напрямку філософії науки (К. Поппер, У. Куайн, Т. Кун, П. Фейєрабенд, І. Лакатос) [33].

Унікальним досягненням О. Зінов'єва став новий жанр соціологічного роману/соціологічної повісті, в якому наукові соціологічні результати представлені читачеві в художній формі. Поняття, твердження, частково методи соціології він використовував як засоби художньої літератури, а останні, своєю чергою, застосовував як засоби науки. Наукові теоретичні частини штучно вкраплені в художні тексти і можуть бути вилучені з них без особливих утрат. О. Зінов'єву вдалося успішно, з одного боку, інтегрувати у соціологічну теорію людський, індивідуально-особистісний аспект життєдіяльності, а з іншого – зобразити індивідуальні людські типи, стосунки між ними з урахуванням їхньої глибокої соціальної зумовленості [5].

Особливості соціологічних романів/повістей О. Зінов'єва полягають у тому, що в них викладаються результати наукового дослідження соціальних явищ із використанням засобів художньої літератури. Літературна форма, що важливо для новаторського підходу О. Зінов'єва, дала змогу привернути увагу до його ідей ширшого кола читачів, а не лише професійних соціологів. Водночас така форма викладу була певною мірою зумовлена особливими умовами наукової діяльності вченого: займаючись соціальними дослідженнями самостійно й у ненормальних для вченого умовах, О. Зінов'єв не міг за короткий проміжок часу довести результати дослідження до рівня системно вибудованої наукової теорії, часто вони набували фрагментарного характеру. Їх об'єднував у єдине ціле лише унікальний науковий підхід автора до об'єктів, що вивчалися, й бачення в перспективі наукової картини величезного емпіричного матеріалу: явищ комуністичного та західного світів, загальної еволюції людства, глобалізації тощо.

Варто відзначити, що естетичні особливості соціологічних романів і повістей О. Зінов'єва полягають у тому, що в них: сюжетна лінія майже не відіграє ніякої ролі, вона фактично відсутня й замінена людськими ситуаціями, які калейдоскопічно змінюються; відсутні описи природи, інтер'єру, перебіг подій, усе зосереджено на безпосередніх стосунках людей, їхніх розмовах, діях і взаємодіях; герої – не живі індивіди, а носії певних соціальних функцій, часто в них немає власних імен, а лише позначення виконуваних ролей («мислитель», «базика», «президент», «брат», «заїбан» тощо); люди і життєві ситуації не піддаються однозначній оцінці, добро й зло, високе й нище, героїчне й підле в них органічно поєднані між собою [8, с. 79–80].

Використовуючи у літературній творчості поезію, О. Зінов'єв використовував її в сміливій комбінації з прозою в масштабах, у яких цього ніхто не робив до нього, свідомо поєднував прозову поезію з поетичною прозою. Він свідомо відмовився від «технічних» поетичних тонкощів і витончених комбінацій, зробивши пріоритетними зміст, змістовні образи, інтелектуальні засоби загалом. Поезію розглядав як компонент літературної форми, яку письменник назвав «синтетичною». Позитивно про поезію О. Зінов'єва відгукувалися О. Галич, К. Кантор, Н. Мандельштам [8, с. 80].

Як автор літературних творів, О. Зінов'єв поставив собі завдання створити такі тексти, в яких неможливо було б вичитати щось інше крім того, що вони містять – тексти, які не піддаються двозначним, суперечливим інтерпретаціям. Звідси випливає й особливість мови автора, яка складається з простих і зрозумілих речень, зазвичай дуже коротких. Саме в роки «літературної паузи» (від закінчення Другої світової війни до опублікування «Зияющих висот» [15]) склалася специфічно зінов'євська літературна мова – лаконічна, змістовна, дуже точна, багатопланова, гостра, вражаюча, парадоксальна. Текстам О. Зінов'єва притаманні риси, які характеризують особливий стиль його інтелектуальної праці, наукового мислення: вибудовування текстів згідно з основними вимогами науки (обґрунтування фактами, доказовість, об'єктивність, прагнення та вміння розглядати соціальну реальність із позицій відстороненого глядача, подолання політичної, ціннісної й іншої заангажованості); першочергова увага до логічного дотримання ідейних, теоретичних конструкцій: усі його праці монографічного характеру з логіки і соціології містять перші розділи, у яких автор презентує логічний і методологічний інструментарій (така понятійна стрункість і логічна дисципліна не притаманні ні радянському, ні російському стилям філософствування); упровадження принципу «економії мислення» (визначення російського філософа Ю. Солодухіна) – лаконічність, динамізм і своєрідний аскетизм текстів; така свідомо побудова текстів, щоб вони не залишали враження повної завершеності

дослідження, а, навпаки, стимулювали до його продовження, пошуку нових підходів, уточнення й поглиблення запропонованих автором рішень (іноді О. Зінов'єв прямо вказував, куди й як потрібно рухатися).

У середині 80-х років ХХ ст. О. Зінов'єв набуває всесвітнього визнання. Він став постійним запрошеним учасником найпопулярніших телепередач, тривалих сеансів прямого ефіру. У містах Європи проводилися літературні фестивалі на честь О. Зінов'єва, його книги були видрукувані 26 мовами світу, їхній загальний наклад перевершив 3 млн екземплярів. Він став *visiting professor* найбільших університетів світу, високоавторитетним незалежним міжнародним експертом екстра-класу, прочитав чимало публічних лекцій, провів багато зустрічей із читачами, консультував керівників урядів і президентів кількох держав на їхнє прохання [5].

Після повернення в 1999 р. до Російської Федерації О. Зінов'єв знову звернувся до логіки, написав узагальнюючу працю «Очерки комплексной логики» (2000) [29], курс лекцій «Логическая социология» (2002) [22], книгу «Логический интеллект» (2005) [31]. У праці «На пути к сверхобществу» (2000) професор О. Зінов'єв систематизовано виклав методологічні й логічні основи власної соціологічної теорії, сформулював категорії та принципи розробленої ним методології, які забезпечують наукову достовірність і логічну строгість соціологічних досліджень, упровадив базові поняття власної соціології, виявив закони функціонування та розвитку соціальних об'єктів і систем. Світові авторитети у сфері логіки К. Айдукевич, Ю. Бохенський, Р. Фон Врігт, А. Дж. Айер включили О. Зінов'єва в коло дослідників, чий доробок справив величезний вплив на прогрес логічної науки [25].

Загалом у сфері теоретичних досліджень О. Зінов'єв здійснив чотири фундаментальних відкриття: оригінальну концепцію методу сходження від абстрактного до конкретного К. Маркса [13]; «комплексну чи багатозначну логіку», сутність якої полягає у тому, що логічні конструкти є продуктом мовної інженерії; власну наукову позицію у сфері логіки і методології науки щодо вивчення соціальної реальності, сформулювавши концепцію методології соціальних процесів – «логічну соціологію», за допомогою якої описав «надсуспільства» «реального комунізму» і «західнізму»; теорію «пострадянського суспільства» (теорію «рогатого зайця») – соціальну організацію, яка сформувалася як гібрид «радянізму» (комунізму), «західнізму» й національно-російського (дореволюційного) фундаменталізму.

Публіцистичні та літературні твори, теоретичні дослідження, загалом увесь інтелектуальний простір О. Зінов'єва не можна розглядати у відриві від його життєвого шляху й світоглядного усвідомлення світу та себе у світі. Як стверджував сам О. Зінов'єв, до кінця хрущовського періоду радянської історії він виробив власну життєву концепцію, виразивши її формулою «Я – суверенна держава» [див.: 34], і більш-менш чіткий план побудови власної внутрішньої суверенної держави. Багато читачів убачають епатажну зухвалість у цьому твердженні, але не помічають його полемічної спрямованості проти спрощеного тлумачення відомої думки, згідно з якою «не можна жити у суспільстві й бути вільним від нього». О. Зінов'єв доводить у своїй соціології, що лише знайшовши таку свободу й незалежність, людина стає Людиною [3].

Пройшовши складні життєві перипетії в сталінському СРСР, маючи тривалий досвід життя в радянському та західному суспільствах, він вибудував для себе в етичному аспекті систему правил поведінки (правил «життя»), які згодом його учні жартома назвали «зіновійогою». Ця система стосувалася особисто його, О. Зінов'єв не ставив завдання «ощасливити людство» новими правилами поведінки, його вчення про «житіє» призначене не для того, щоб поганий світ зробити хорошим чи орієнтуватися у світі на хороше, уникаючи поганого, а для того, щоб ухилитися від світу, залишаючись у ньому з усім його брудом (негативне ставлення до реальності та її неприйняття є передумовою будь-якої етики). «Зіновійога», суворо визначаючи стратегію життя, пропонує людині повну свободу тактики життя (у межах, окреслених загальними принципами). Учення про «житіє» й у цьому разі пропонує оригінальне вирішення одвічної проблеми: воно вчить, як стати святим (добродійним) без відриву від «гріховного виробництва» (щастя). Із точки зору О. Зінов'єва, поєднання благодійництва й щастя, недосяжне в масштабі суспільства (за загальною формулою), можливе для окремої особи

(за індивідуальною формулою). Учення про «житіє» є вченням про те, як бути особистістю не тоді, коли обіймаєш привілейоване становище в суспільстві, а тоді, коли у тебе нічого немає; як бути особистістю, незважаючи ні на що, як бути нею серед мерзенності буття. Згідно з «зінов'югою», «нова людина» повинна вміти протистояти спокусам «надсуспільства», володіти високим рівнем самоконтролю, зберігати особисту гідність, не піддаватися загальній розбещеності, бути добросовісним працівником, жити багатим внутрішнім життям [детальніше див.: 7].

Своєрідним було ставлення О. Зінов'єва до релігії. Він називав себе «віруючим безбожником». Мислитель не визнавав церкви, священників, обрядів, але всі його романи, його світогляд, соціологія, етичне вчення пронизані глибокою вірою. У романі «Ісповедь отщепенца» він писав: «Справжня віра починається з того, що ти починаєш думати і здійснювати поступки так, наче існує хтось, хто читає твої думки і бачить усі твої вчинки, хто знає їхню справжню ціну. Абсолютний свідок твого життя і вищий суддя всього, пов'язаного з тобою, повинен бути у тобі самому. Вір Йому, молись Йому, дякуй Йому за кожну мить життя, проси Його дати тобі сили долати труднощі. Старайся бути гідною людиною в Його очах» [12]. Попри атеїзм проблеми релігії завжди були актуальними для О. Зінов'єва саме в сенсі пошуку засобів самозбереження моральної особистості в умовах руйнування попередніх моральних устоїв.

Створивши не лише новий спосіб синергетичного бачення світу, а й новий спосіб життя у соціумі (як завжди недосконалому) і намагаючись його дотримуватися, учений постав новим антропологічним типом, що наслідував тип ренесансної людини, яка протистоїть людині «ентропійного типу», створеній новою культурною епохою (постмодерном, інформаційною епохою, «західнізмом», «надсуспільством») – це унікальний зразок людини, що «конструє себе», «збирає себе», створює себе самостійно (made-self men) за власною гуманістичною програмою всупереч ентропійним тенденціям соціуму.

Окремою гранню його непересічної особистості й інтелектуального простору було образотворче мистецтво. О. Зінов'єв-художник мало відомий широкому загалу, хоча відбулося кілька його виставок у Москві, Женеві, Авіньйоні, Лозанні, Мілані, Мюнхені, Оранжі й Парижі, видано кілька альбомів його творів. Ще з юності О. Зінов'єв проявив здібності карикатуриста. Самодіяльну карикатуру разом із «наївним реалізмом» дослідники художньої творчості О. Зінов'єва розглядали у руслі народної творчості, яка відображала офіційно не визнаний аспект народної свідомості, найбільшою мірою виражений ненормативною лексикою. Особливої непристойності в карикатурах філософа не було, але вони містили «крамолу». Його карикатури були образотворчою публіцистикою, стінгазети – трибуною для відкритих висловлювань на потреби сьогодення, з актуальних питань сучасності. У 1970-х роках почався новий етап його художньої творчості, коли він перейшов від традиційної карикатури до вираження авторського ставлення до дійсності за допомогою символічних образів.

Висновки. Інтелектуальний простір О. Зінов'єва глибоко гуманістичний. Його критика будь-якої соціальної системи – радянської, західної – виходила насамперед із того, як почуває себе у цій системі людина, особистість, як вона може реалізувати свої індивідуальні здібності, запити, залишитися собою. Його головний урок полягає у тому, що час загальних моральних програм, категоричних імперативів пройшов (якщо він узагалі коли-небудь існував), моральні програми повинні стати одиничними, як унікальна кожна людська особистість. Одним із найважливіших відкриттів О. Зінов'єва став антропологічний тип, який філософ виробив у результаті багаторічного «експерименту над собою».

Учений обґрунтував проблему «розуміння» («понимания») як одну з ключових філософських і соціальних проблем людства, детально її розглянув як у контексті еволюції «глобального людинника», так і під кутом зору гостро поставленої ним проблеми керованості світовими процесами. О. Зінов'єв висловлював своє занепокоєння перспективами майбутнього людської цивілізації, вбачаючи головну загрозу в інтелектуальній і пізнавальній катастрофі сучасного людства, яке явно не усвідомлює потенційної загрози самознищення, насамперед через тотальне помутніння мізків і оглупління людства [16]. Явища, події й тенденції останніх десятиліть лише підтверджують висновки ученого.

О. Зінов'єв-теоретик, спираючись на історичний підхід і теоретичний аналіз, добудовував модель явища (системи) до повної конкретності (так відбувався процес сходження від абстрактного до конкретного), створив і обґрунтував новий понятійний апарат, який репрезентував новий тип мислення; виявив і розкрив риси нової соціальної реальності – «СВПТального світу», який у всій своїй яскравості проявився нині в умовах глобальних інформаційних технологій; довів, що в етиці потрібно рухатися не від загального до конкретного, а від конкретного (одиночного) до загального. Наукові теоретичні праці потребують паралельного прочитання з художніми творами О. Зінов'єва, у яких він теоретичні положення, закономірності описує за допомогою художніх засобів, метафор, парадоксів, анекдотів, пародій, карикатур. Так, зокрема, за законами «СВПТального світу», де реальність поступається імітаційності, живуть мешканці міста Ібанська і його околиць у соціологічному романі «Зияющие высоты». За суттю, логікою сюжету й змістом новий жанр соціологічного роману/повісті став певною полізмістовною голограмою, в якій своєрідно співвідносяться частина і ціле, де сукупність частин дає щось більше, а в кожній частині/фрагменті відображається ціле.

Прикро, що значною мірою через оригінальність суджень, наукових теорій і підходів ученого-теоретика О. Зінов'єва та ідеологічну упередженість нинішньої української гуманітаристики його наукова спадщина знаходиться нині на маргінесі вітчизняного наукового дискурсу. А в сучасній Російській Федерації частина інтелектуалів (серед яких дружина й донька вченого), які позиціонують себе як експерти, дослідники і популяризатори теоретико-художньої спадщини О. Зінов'єва, використовують його окремі ідеї, роздуми в ідейно-пропагандистській кампанії схвалення політики нинішнього політичного режиму, обґрунтування особливого шляху й особливої ролі Росії в історії й у майбутньому людської цивілізації. Натомість глибокого аналізу потребують теоретичні напрацювання вченого. Розроблені ним методологічні підходи до аналізу суспільних систем, їх функціонування можуть бути серйозним інструментом для теоретико-наукового та науково-прикладного дослідження сучасного стану, перспектив і тенденцій поступу людського суспільства, збереження Людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александр Александрович Зиновьев: опыт коллективного портрета / авторы-составители: О.М. Зиновьева, О.Г. Назаров. Москва : Канон+ РООИ «Реабилитация», 2012. 368 с.
2. В Севастополе впервые прошло заседание Зиновьевского клуба. URL: <http://zinoviev.info/wps/archives/6066>.
3. Гусейнов А.А. Об Александре Зиновьеве и его социологии. *Феномен Зиновьева* / сост.: А.А. Гусейнов, О.М. Зиновьева, К.М. Кантор. Москва : Современные тетради, 2002. С. 243–260.
4. Дем'яненко А. Олександр Зінов'єв: становлення ученого, письменника, громадянина (радянський період). *Етнічна історія народів Європи*. 2014. Вип. 42. С. 124–131.
5. Дем'яненко А. Олександр Зінов'єв: учений, письменник, громадянин (європейський і пострадянський періоди життя і творчості). *Історія науки і біографістика*. 2014. № 1. URL: <http://www.inb.dnsgb.com.ua/>.
6. Дем'яненко А. Професор Олександр Зінов'єв про характер і суспільні цінності «західноїдів». *Етнічна історія народів Європи*. 2014. Вип. 44. С. 158–165.
7. Дем'яненко А. Учення про життє («зіновйога») професора О. Зінов'єва як успішна спроба порятунку в сучасному надсуспільстві. *Наукові записки з української історії*. 2015. Вип. 36. С. 154–161.
8. Дем'яненко А.Б. Історичні, політико-ідеологічні, соціокультурні й ментальні виміри європейської дійсності другої половини 70-х років ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст. в творах Олександра Зінов'єва : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.07 – історія науки й техніки ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2017. 225 с.
9. Дем'яненко А.Б. Професор Олександр Зінов'єв про систему навчання й виховання в «західністському надсуспільстві». *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Історичні науки. Педагогічні науки. Філологічні науки*. 2016. Вип. 34. С. 42–48.
10. Звонарева Л. Отменный праздник Александра Зиновьева. Интервью с А.А. Зиновьевым. *Русская Америка*. № 357. URL: [http://www.rusamny.com/archives/357/t03\(357\).htm](http://www.rusamny.com/archives/357/t03(357).htm).
11. Зиновьев А. Фактор понимания. Москва : ЭКСМО, 2006. 526 с.

12. Зиновьев А. Русская судьба, исповедь отщепенца. URL: <https://www.litmir.me/bg/?b=153651&p=119>.
13. Зиновьев А.А. Восхождение от абстрактного к конкретному (на материале «Капитала» К. Маркса) : дис. ... канд. филос. наук. Москва : МГУ, 1954. 310 с.
14. Зиновьев А.А. Двухзначная и многозначная логика. *Философские вопросы современной формальной логики* / отв. ред. П.В. Таванец. Москва : Издательство академии наук СССР, 1962. С. 111–139.
15. Зиновьев А.А. Зияющие высоты. Lausanne : L'Age d'Homme, 1976. 561 с.
16. Зиновьев А.А. Идеология партии будущего. URL: .
17. Зиновьев А.А. Коммунизм как реальность. Москва : Центрполиграф, 1994. 495 с.
18. Зиновьев А.А. Комплексная логика. *Исследования логических систем*. Москва : Наука, 1970. 334 с.
19. Зиновьев А.А. Комплексная логика: (формальное построение). *Неклассическая логика* : сборник статей / отв. ред. П.В. Таванец. Москва : Наука, 1970. 384 с.
20. Зиновьев А.А. Логика высказываний и теория вывода : научное издание / АН СССР, Ин-т философии. Москва : Издательство Академии наук СССР, 1962. 152 с.
21. Зиновьев А.А. Логика науки. Москва : Мысль, 1971. 279 с.
22. Зиновьев А.А. Логическая социология. Москва : Социум, 2006. 266 с.
23. Зиновьев А.А. Логическая социология. Экономика. Идеология. *Социально-гуманитарные знания*. 2002. № 6. С. 126–144.
24. Зиновьев А.А. Логическое следование. *Проблемы логики и теории познания* / под ред. проф. И.С. Нарского. Москва : Московский университет, 1968. С. 77–112.
25. Зиновьев А.А. На пути к сверхобществу. Москва : Центрполиграф, 2000. 637 с.
26. Зиновьев А.А. О применении модальной логики в методологии науки. *Вопросы философии*. 1964. № 8. С. 88–95.
27. Зиновьев А.А. Об основных понятиях и принципах логики науки. *Логическая структура научного знания* : сборник статей / отв. ред. П.В. Таванец. Москва : Наука, 1965. С. 150–218.
28. Зиновьев А.А. Очерк многозначной логики. *Проблемы логики и теории познания* / под ред. проф. И.С. Нарского. Москва : Московский университет, 1968. С. 113–204.
29. Зиновьев А.А. Очерки комплексной логики / ред. Е.А. Сидоренко. Москва : Эдиториал УРСС, 2000. 560 с.
30. Зиновьев А.А. Я мечтаю о новом человеке / сост. О.М. Зиновьева. Москва : Алгоритм, 2007. 240 с.
31. Зиновьев А.А. Логический интеллект / подгот. О.М. Зиновьевой, Вал. А. Луковым ; 2-е изд., испр. Москва : Моск. гуманит. ун-т, 2006. 284 с.
32. Зиновьевский клуб. URL: http://pressmia.ru/special_zinoviev_club/.
33. Солодухин Ю. Феномен Александра Зиновьева. URL: .
34. Zinoviev A. Ich bin f'ur mich selbst ein Staat: Betrachtungen eines russischen Kosmopoliten [Я сам себе государство. Размышления русского космополита]. Zurich : Diogenes, 1987. 175 s.

REFERENCES

1. Zinov'eva, O.M. (2012). Aleksandr Aleksandrovich Zinov'ev: opyt kollektivnogo portreta. [Alexander Alexandrovich Zinoviev: the experience of a collective portrait]. Avtory-sostaviteli: O.M. Zinov'eva, O.G. Nazarov. Moscow : «Kanon+» ROOI «Reabilitaciya». 368 p. [in Russian].
2. V Sevastopole vpervyie proshlo zasedanie Zinovevskogo kluba. [The first meeting of the Zinoviev Club was held in Sevastopol]. URL: <http://zinoviev.info/wps/archives/6066> [in Russian].
3. Gusejnov, A.A. (2002). Ob Aleksandre Zinov'eve i ego sociologii / Fenomen Zinov'eva. [About Alexander Zinoviev and his sociology / The Zinoviev Phenomenon]. Sostaviteli: A.A. Gusejnov, O.M. Zinov'eva, K.M. Kantor. Moscow : Izd-vo «Sovremennye tetradi». Pp. 243-260 [in Russian].
4. Demianenko, A. (2014). Oleksandr Zinoviev: stanovlennia uchenoho, pysmennyka, hromadianyna (radianskyi period). [Alexander Zinoviev: becoming a scientist, writer, citizen (Soviet period)]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy: zbirnyk naukovykh prats*. Vypusk 42. Pp. 124-131. Kiev [in Ukrainian].
5. Demianenko, A. (2014). Oleksandr Zinoviev: uchenyi, pysmennyk, hromadianyn (ievropeyskyi i postradianskyi periody zhyttia i tvorchosti). [Alexander Zinoviev: scientist, writer, citizen (European and post-Soviet periods of life and work)]. *Istoriia nauky i biohrafistyka. Elektronne naukove fakhove vydannia – mizhvidomchyi tematychnyi zbirnyk*. 2014. № 1. URL: [in Ukrainian].
6. Demianenko, A. (2014). Profesor Oleksandr Zinoviev pro kharakter i suspilni tsinnosti “zakhidnoividiv”. [Professor Alexander Zinoviev on the nature and social values of “Westerners”]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy: zbirnyk naukovykh prats*. Vypusk 44. Pp. 158-165. Kiev [in Ukrainian].

7. Demianenko, A. (2015). Uchennia pro zhytтие (“zinovioha”) profesora O. Zinovieva yak uspishna sproba poriatunku v suchasnomu nadsuspilstvi. [The doctrine of life (“zinovyoga”) of Professor O. Zinoviev as a successful attempt at salvation in modern supersociety]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei*. Vyp. 36. Pp. 154-161. Pereiaslav-Khmelnitsky [in Ukrainian].

8. Demianenko, A.B. (2017). Istorychni, polityko-ideolohichni, sotsiokulturni y mentalni vymiry yevropeiskoi diisnosti druhoi polovyny 70-kh rokiv KhKh st. – pershoho desiatylittia KhKhI st. v tvorakh Oleksandra Zinovieva. [Historical, political-ideological, socio-cultural and mental dimensions of the European reality of the second half of the 70s of the XX century – the first decade of the XXI century in the works of Alexander Zinoviev]. Rukopys. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk za spetsialnistiu 07.00.07 – istoriia nauky y tekhniky. DVNZ «Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Hryhoriia Skovorody». 225 l. Pereiaslav-Khmelnitsky [in Ukrainian].

9. Demianenko, A.B. (2016). Profesor Oleksandr Zinoviev pro systemu navchannia y vykhovannia v “zakhidnistskomu nadsuspilstvi”. [Professor Alexander Zinoviev on the system of education and upbringing in the “Western super-society”]. *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu: Istorychni nauky. Pedahohichni nauky. Filolohichni nauky. Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 34. Pp. 42-48. Izmail [in Ukrainian].

10. Zvonareva, L. Otmennyj prazdnik Aleksandra Zinov’eva. Interv’yu s A. A. Zinov’evym. [A great holiday for Alexander Zinoviev. Interview with A. A. Zinoviev]. *Russkaya Amerika*. № 357. URL: [http://www.rusamny.com/archives/357/t03\(357\).htm](http://www.rusamny.com/archives/357/t03(357).htm) [in Russian].

11. Zinov’ev, A. (2006). Faktor ponimaniya. [The understanding factor]. Moscow : EKSMO. 526 p. [in Russian].

12. Zinovev, A. Russkaya sudba, ispoved otschepentsa. [Russian fate, confession of a renegade]. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=153651&p=119> [in Russian].

13. Zinov’ev, A.A. (1954). Voskhozhdenie ot abstraktnogo k konkretnomu (na materiale “Kapitala” K. Marksa): Diss. kand. filos. nauk. [Ascent from the abstract to the concrete (based on the material of “Capital” by K. Marx): Diss. Cand. Philos. sciences]. Moscow : MGU. 310 p. [in Russian].

14. Zinov’ev, A.A. (1962). Dvuznachnaya i mnogoznachnaya logika / Filosofskie voprosy sovremennoj formal’noj logiki. [Two-valued and multi-valued logic / Philosophical questions of modern formal logic]. Otv. red. P. V. Tavanec. Moscow : Izdatel’stvo akademii nauk SSSR. 365 p. Pp. 111-139 [in Russian].

15. Zinov’ev, A.A. (1976). Ziyayushchie vysoty. [Yawning heights]. Lausanne : L’Age d’Homme. 561 p. [in Russian].

16. Zinov’ev, A.A. Ideologiya partii budushchego. [The ideology of the party of the future]. URL: <http://www.litru.ru/book/?p=317906> [in Russian].

17. Zinov’ev, A.A. (1994). Kommunizm kak real’nost’. [Tekst]: nauchno-populyarnaya literatura. [Communism as Reality. [Text]: popular science literature]. Moscow : Centrpoligraf. 495 p. [in Russian].

18. Zinov’ev, A.A. (1970). Kompleksnaya logika / Issledovaniya logicheskikh sistem. [Complex logic / Research of logical systems]. Moscow : Nauka. 334 p. [in Russian].

19. Zinov’ev, A.A. (1970). Kompleksnaya logika: (formal’noe postroenie) / Neklassicheskaya logika [Tekst]: [sbornik statej]. [Complex logic: (formal construction) / Non-classical logic [Text]: [collection of articles]]. Akad. nauk SSSR, In-t filosofii; [otv. red. P. V. Tavanec]. Moscow : Nauka. 384 p. [in Russian].

20. Zinov’ev, A.A. (1962). Logika vyskazyvanij i teoriya vyvoda [Tekst]: nauchnoe izdanie. [Propositional logic and theory of inference [Text]: scientific edition]. AN SSSR, In-t filosofii. Moscow : Izdatel’stvo Akademii nauk SSSR. 152 p. [in Russian].

21. Zinov’ev, A.A. (1971). Logika nauki [Tekst]. [The logic of science [Text]]. Moscow : Mysl’. 279 p. [in Russian].

22. Zinov’ev, A.A. (2006). Logicheskaya sociologiya. [Logical sociology]. Moscow : Socium. 266 p. [in Russian].

23. Zinov’ev, A.A. (2002). Logicheskaya sociologiya. Ekonomika. Ideologiya. [Logical sociology. Economy. Ideology]. *Social’no-gumanitarnye znaniya*. № 6. Pp. 126-144 [in Russian].

24. Zinov’ev, A.A. (1968). Logicheskoe sledovanie / Problemy logiki i teorii poznaniya. [Logical Inference / Problems of Logic and Theory of Knowledge]. Pod red. prof. I.S. Narskogo. Moscow : Izdatel’stvo Moskovskogo universiteta. 317 p. Pp. 77-112. [in Russian].

25. Zinov’ev, A.A. (2000). Na puti k sverhobshchestvu. [Towards a super-society]. Moscow : Centrpoligraf. 637 p. [in Russian].

26. Zinov’ev, A.A. (1964). O primenenii modal’noj logiki v metodologii nauki. [On the application of modal logic in the methodology of science]. *Voprosy filosofii*. № 8. Pp. 88-95 [in Russian].

27. Zinov'ev, A.A. (1965). Ob osnovnyh ponyatiyah i principah logiki nauki / Logicheskaya struktura nauchnogo znaniya [Tekst]: [sbornik statej]. [On the basic concepts and principles of the logic of science / The logical structure of scientific knowledge [Text]: [collection of articles]]. Akad. nauk SSSR, In-t filosofii; [otv. red. P. V. Tavanec]. Moscow : Nauka. 348 p. Pp. 150-218 [in Russian].
28. Zinov'ev, A. . (1968). Ocherk mnogoznachnoj logiki / Problemy logiki i teorii poznaniya. [Essay on polysemantic logic / Problems of logic and theory of knowledge]. Pod red. prof. I.S. Narskogo. Moscow : Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta. 317 p. Pp. 113-204 [in Russian].
29. Zinov'ev, A.A. (2000). Ocherki kompleksnoj logiki [Tekst]. [Essays on Complex Logic [Text]]. Red. E. A. Sidorenko. Moscow : Editorial URSS. 560 p. [in Russian].
30. Zinov'ev, A.A. (2007). YA mechtayu o novom cheloveke. [I dream of a new man]. [Sost. O. M. Zinov'eva]. Moscow : Algoritm. 240 p. [in Russian].
31. Zinov'ev, A.A. (2006). Logicheskij intellekt [Tekst]. [Logical intelligence [Text]]. Izd. podgot. O. M. Zinov'evoj, Val. A. Lukovym. 2-e izd., ispr. Moscow : Izd-vo Mosk. gumanit. un-ta. 284 p. [in Russian].
32. Zinovevskiy klub. [Zinovievsky club]. URL: http://pressmia.ru/special_zinoviev_club/ [in Russian].
33. Soloduhin, Y.U. Fenomen Aleksandra Zinov'eva. [The phenomenon of Alexander Zinoviev]. URL: <http://www.zinoviev.org/az/alexander/klub/phenomen/> [in Russian].
34. Zinoviev, A. (1987). Ich bin fur mich selbst ein Staat: Betrachtungen eines russischen Kosmopoliten. [Ia sam sebe hosudarstvo. Razmishleniya russkoho kosmopolyta]. Zurich : Diogenes. 175 p. [in German].

Demianenko Borys Leonidovich

Doctor of Political Sciences, Professor,
Professor of the Department of Political Science,
Dean of the Faculty of Historical and Socio-Psychological Education
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
30 Sukhomlynsky str., Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6000-1713

Demianenko Andrii Borysovych

Candidate of Historical Sciences
orcid.org/0000-0001-7307-2951

Demianenko Vira Mykolaivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Science,
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
30 Sukhomlynsky str., Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6283-480X

INTELLECTUAL SPACE OF PROFESSOR OLEKSANDR ZINOVYEV (1922–2006)

The problem relevance. *The article analyzes O. Zinoviev's reflections on the phenomenon of Western civilization, the evolution of its social system, modern state, character and social values of "Westerners" (definition of O. Zinoviev) in the context of the historical reconstruction of his intellectual space based on a study of various genres sources and interviews with O. Zinoviev – a scientist, satirist, poet, graphic artist. The results of these studies by an authoritative thinker of the second half of the XX – first decade of the XXI century are extremely relevant for the analysis of the current state and progress prospects not only of Ukraine or democracy as a social system, but also of the human community in general.*

The purpose of the study is to identify the inseparable, interdependent connection of life, scientific and literary activities, artistic creativity of Alexander Zinoviev as a prominent scientist-logician, social philosopher and psychologist, political scientist, satirist, poet and graphic artist.

The research methods are determined by the range of tasks. The article is based on the general scientific universal principles of objectivity, historicism, systematics, interdisciplinarity, scientific pluralism, axiological, behavioral and anthropological approaches.

The results of the study revealed that the formation, development and expansion of Zinoviev's intellectual space can be represented by three radically different periods – the Soviet (1922–1978), European (1978–1998) and post-Soviet (modern Russian, 1999–2006). Four periods of development of scientific activity and literary creativity of the thinker are investigated and allocated – “logical-philosophical” (“actually scientific”, 1959–1976); “Critical-sociological” (1976–1985); “Anti-perestroika” and “anti-Western” (1985–1999); “Prognostic” and “Logical” (1999–2006). The unique categorical-conceptual apparatus which was developed and which was actively used by the scientist for studying of modern societies is also allocated. Emphasis is placed on fundamental discoveries, philosophical developments that the thinker left to his descendants (the original concept of the K. Marx' method of ascent from the abstract to the concrete; complex or ambiguous logic; “logical sociology”; theory of “post-Soviet society” (“horned hare” theory)); new aesthetics; new literary genre (“sociological novel/story”); the problem of “understanding” as one of the key philosophical and social problems of mankind. It was found that one of the most important discoveries of O. Zinoviev was the anthropological type, which the philosopher developed as a result of many years of “experiment on himself”. It was also outlined a perspective direction of further scientific comprehension of the problems announced in the article.

Key words: intellectual space, theoretical heritage, logical sociology, social phenomena, society, ethics, human.